

opciju frustriran činjenicom da Institut nije uspeo da izvrši glavni cilj svog osnivanja – pisanje istorije rumunske Partije. Navodeći razloge toga, autor je pokazao i svu kompleksnost funkcionisanja jedne takve ustanove.

Frančesko Zavati je otkrio da interesne mreže istoričara od osamdesetih godina nisu više bile vezane za instituciju već su postale transinstitucionalne i vezivale su se za uticajne ličnosti. Takav je bio Ilije Čaušesku, brat rumunskog vođe. On je zajedno sa biznismenom Josifom Konstantinom Draganom propagirao protohronizam, to jest idealizaciju prošlosti i dačkog porekla Rumuna. Takav pravac istoriografije bio je zvanično na snazi sve do Rumunske revolucije, koja je označila i kraj za Institut, iako je on prestao da postoji tek odlukom od februara 1990. godine.

Na samom kraju knjige autor je jedno poglavlje posvetio daljoj sudbini arhivske građe, institutske produkcije, ali i sudbini zaposlenih. Knjige čiji je izdavač bio Institut imale su partijske oznake, što je bilo dovoljno da budu uništavane od strane revolucionarno nastrojenog naroda. Pošto su bili stigmatizovani, istoričarima nije bilo dozvoljeno da se bave svojim pozivom, bar ne u prvoj polovini devedesetih. Prateći njihove sudbine autor je pokazao da su neki odabrali penzionisanje, neki druga zanimanja, a da su pojedini napustili zemlju. Međutim, kada je revolucionarni duh splasnuo većina sposobnih istoričara je uspela da se vrati nauci i nađe posao u nekoj naučnoj ili visokoškolskoj ustanovi.

Smatramo da je ova knjiga, koja je nastala iz disertacije, uspeła da temeljnom analizom, zasnovanom na arhivskim izvorima, memoarima, intervjuima i literaturi, osvetli istoriju jedne komunističke institucije i opovrgne neka uvrežena mišljenja. Zavati je dokazao da Partija nije imala potpunu kontrolu nad radom Instituta i da su uticaji struke, ambicije istoričara i njihove materijalne potrebe, bili gotovo jednaki uticaju vlasti. Takvi rezultati bacaju novo svetlo na komunističku istoriografiju, zbog čega se stvara potreba ponovne valorizacije institutske i ostale naučne produkcije tog perioda. Zahvaljujući uvidu u arhivsku građu Instituta za istoriju partije, Zavati je potvrdio i tezu da tada istoriju nisu pisali samo istoričari. Brojna dokumenta su pokazala postojanje značajnog procenta ljudi iz sfere propagande ili pak partijskih kadrova koji nisu imali formalno istorijsko obrazovanje.

Monografija je omogućila da se bolje razume komunistička istoriografija u Rumuniji i

njen način stvaranja, a ako bi se dublje krenulo onda se može reći da je dovela u pitanje saznanja o odnosu istoričara i propagandista, to jest partijskih kadrova. Knjiga je pokazala svu kompleksnost pisanja istorije opterećene partijskim diktatima, ambicijama istoričara i pravilima historiografskog poziva.

Stil pisanja upućuje da je knjiga namenjena pre svega stručnoj publici, ali zahvaljujući čestim osvrtima ne dozvoljava da se i običan čitalac izgubi na njenim stranicama punim detalja. Ključni doprinos knjige jeste određivanje prave nijanse odnosa i međusobne zavisnosti istoriografije i vlasti. Način na koji su ispisane njene poslednje stranice navodi čitaoca da se zapita – da li je i danas istoriografija pod nečijim nadzorom?

Writing History in a Propaganda Institute ima izvesnu vrednost i za dalji razvoj istoriografije, jer kao svojevrsna studija slučaja može biti polazna tačka u naučnom sagledavanju sličnih institucija koje su se posle Drugog svetkog rata osnivale u socijalističkim zemljama. Jedino celovita analiza svih izazova kojima je istoriografija bila izložena može osigurati objektivno sagledavanje rada starijih istoričara. Zbog toga se nadamo da će tragom Zavatijevog istraživanja krenuti i neko od istoričara sa prostora bivše Jugoslavije.

Nemanja Mitrović

Mark Mazover, HITLEROVO CARSTVO: NACISTIČKA VLADAVINA U OKUPIRANOJ EVROPI, Beograd, Arhipelag, 2019, 672.

Drugi svetski rat na evropskom prostoru predstavlja beskrajn prostor za istraživanje. Iako najveću pažnju privlače borbena dejstva i razvoj vojne tehnike, jedna od ključnih tema za bolje razumevanje ovog sukoba jeste okupacioni režim koji su Nemci zaveli širom kontinenta. Mark Mazover, britanski stručnjak za istoriju 20. veka, Grčke i Balkana, srpskoj javnosti poznat po knjizi *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, u svom delu *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* nastojao je da obrazloži niz faktora koji su oblikovali nemačku politiku u okupiranoj Evropi. Ratnim dejstvima je posvećeno onoliko pažnje koliko je bilo potrebno da se određeni koraci Nemaca stave u određeni kontekst. Originalno izdanje objavljeno je 2008. na engleskom jeziku. Knjiga je podeljena na tri obimne

celine, od kojih se svaka deli na više manjih poglavlja, a na kraju se nalaze veoma obimna bibliografija, indeks i beleška o autoru.

U prvom delu, naslovljenom *Za veliku Nemačku*, opisan je razvoj nacionalne ideje kod Nemaca i njen put od ujedinjenja u Nemačko carstvo preko Versajskog mira do nacističkog ekspanzionizma u vidu želje za objedinjenjem svih teritorija na kojima žive govornici nemačkog jezika. Obraćena su i nastojanja u kolonizaciji Nemaca na istoku Evrope i uništenju Slovena i Jevreja, kao i pokušaji da se u okviru rasne ideologije odrede mesta za pojedince ili čitave narode. Njihova sudbina bi se kretala od germanizacije preko porobljavanja do uništenja. Posebno se može istaći autorovo dokazivanje da nacističke ideje o teritorijalnoj ekspanziji i postojanju viših i nižih naroda i rasa nisu nikakva novina, već pojava dugog trajanja u nemačkoj istoriji i politici koja korene ima u davnashnjoj netrpeljivosti prema Slovenima, posebno Poljacima, kao i Jevrejima. Mazover u ovom poglavlju pravi i poređenje između nemačke i sovjetske politike u podeljenoj Poljskoj. Uz zajedničku crtu brutalnosti, pokazao je i da su postojele značajne razlike. Dok su Nemci stvarali sistem koji bi pogodovao samo nemačkom delu stanovništva i u kojem je kapitalizam nastavio da funkcioniše, Sovjeti su se na zapadu Ukrajine i Belorusije ponašali kao i u bilo kom drugom delu Sovjetskog Saveza.

Drugi deo, *Novi poredak*, bavi se različitim aspektima funkcionisanja okupirane Evrope: prinudnim radom, međunarodnim odnosima, kolaboracijom, otporom, jevrejskim pitanjem, okupacionim aparatom. Autor opisuje metode ekonomskog iskorišćavanja okupiranih evropskih teritorija, upravljanja nad njima, kao i nacističke pokušaje da nacionalna pitanja, posebno jevrejsko, reše u skladu sa svojom ideologijom. Posebno treba istaći analizu razlika u prisustvu, veličini i surovosti okupacionog aparata u različitim delovima Evrope, što je opet bilo povezano sa nacističkom rasnom ideologijom, kao i sa različitim profilima i motivima onih koji su stupali u kolaboraciju. Još jedan interesantan momenat predstavljaju različite nacionalne i teritorijalne težnje nemačkih saveznika, kao i nemački pokušaji da im izađu u susret, ali da istovremeno ne naškode sopstvenim interesima i ratnim naporima. Moramo se osvrnuti i na jedan momenat vezan za okupaciju Jugoslavije. Naime, Mazover tvrdi da je na teritoriji Nezavisne Države Hrvatske

progon Srba, Jevreja i Roma vršen, pored želje za njihovim istrebljenjem, i radi obezbeđivanja prostora za Slovence koje su Nemci nameravali da proteraju u Hrvatsku iz delova Slovenije pripojenih Trećem rajhu. Ova tvrdnja, kao što je poznato, nije tačna, pošto su Slovenci deportovani pravo u Srbiju. Uopšte, kada se radi o Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu Mazover se pozivao na dobro poznate autore, poput Joze Tomaševića.

Treći deo, *Perspektive*, bavi se onim što je ležalo pred Evropom posle 1945. godine. Autor je najpre pokazao da nacisti, iako su često govorili o jedinstvenom evropskom prostoru, zapravo nisu imali jasnu viziju kako bi taj prostor trebalo da izgleda. Uz to, prikazane su i različite ideje o tome kako je trebalo izbeći kasnije sukobe kombinacijom teritorijalnih promena, razmena stanovništva i stvaranjem više manjih saveza u različitim delovima Evrope. Pored toga, autor se bavio i načinom na koji su ratna dešavanja uticala na posleratni koncept ujedinjene Evrope koji je vremenom doveo do stvaranja Evropske unije, kao i mestom Evrope u posleratnom svetu. Ovde je dato i zanimljivo poređenje između nemačkog i japanskog modela propagande među drugim narodima, pri čemu Mazover smatra da su Japanci tu bili uspešniji. Nemci su, naime, u odnosima prema drugim narodima postupali prilično nedosledno, najčešće u zavisnosti od trenutnog stanja na frontovima i potrebe da primire određeni prostor ili obezbede dodatno ljudstvo za popunu svoje vojske. S druge strane, Japanci su sve vreme nastupali kao oslobodioci Azije od evropskog imperijalizma, što je presudno uticalo na jačanje nacionalnih pokreta i proces dekolonizacije u tom delu sveta.

Jedna od misli autora koja provejava kroz čitavu knjigu jeste da su nacisti, uprkos slici o sjajnoj organizaciji, veoma često delovali ishitreno, bez stvarnog plana ili precenjujući svoje mogućnosti i zanemarujući stvarno stanje ili ratne potrebe. Na primer, čak i u slučaju anšlusa Austrije 1938. godine postojalo je više koncepcija: od zadržavanja domaće vlade u Beču, do one koja je i prevagnula, odnosno potpunog pripajanja Nemačkoj. Mazover ovo naziva „ogromnim jazom između ideologije i praktične primene [...] što će biti stalna odlika nacističke vladavine u okupiranoj Evropi“. Uz to, autor smatra i da je Nemačka suviše rano ušla u rat, za šta verovatno ne bi bila spremna sve do 1943. godine.

Na određenim mestima su uočljive određene greške u prevodu. Nemački izraz *Deutschtum*, primera radi, ostavljen je više puta u engleskom obliku *Germanom*. Adekvatan prevod na srpski jezik bi verovatno predstavljala imenica nalik na *srpstvo* ili je izraz, kao i mnogi drugi, mogao da se zadrži u nemačkom originalu. Na nekim mestima engleska reč *cruiser* prevedena je sa *kruzer* umesto *krstarica*, što su dve bitno drugačije kategorije brodova. U jednom slučaju stoji da je katolička crkva pozivala na *modernizaciju*. U originalu je verovatno stajalo *moderation*, to jest *umerenost*. Iako na prvi pogled sitne, ovakve omaške mogu pokvariti utisak o jednoj veoma dobroj knjizi, za šta autor svakako nije odgovoran.

Mark Mazover je sintezom *Hitlerovo carstvo: nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* pokušao da na jednom mestu prikaže funkcionisanje Evrope pod nacističkom okupacijom i može se reći da je u tome uspeo. Stoga smo slobodni da ovo delo toplo preporučimo stručnoj i široj javnosti, koja je na njegovo srpsko izdanje nažalost čekala preko deset godina.

Ilija Kukobat

NA POLJU DIPLOMATIJE I POLITIKE. NA STOTU GODIŠNJICU USPOSTAVLJANJA DIPLOMATSKIH ODNOSA IZMEĐU POLJSKE I JUGOSLAVIJE, priredili: Bojan Dimitrijević, Pavel Vavrišuk, Andžej Zaćminjski, Bidgošč, Izdavački centar Univerziteta Kazimira Velikog, 2020, 448.

Važan element poljsko-srpskih naučnih kontakata jesu godišnji susreti istraživača koji se bave istorijom Poljske i Jugoslavije, kao i poljsko-jugoslovenskim odnosima. Oni se održavaju u okviru zajedničkog istraživačkog projekta *Poljska i Jugoslavija u XX veku*. U danima 25–27. septembra 2019. u Bidgošću je održan već sedmi susret. Na njemu je učestvovalo 15 naučnika iz Srbije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, kao i 12 istraživača iz raznih naučnih centara iz Poljske. Panelni deo je bio posvećen 100-godišnjici uspostavljanja diplomatskih odnosa između Poljske i Jugoslavije, kao i političkim, društvenim, kulturnim i privrednim pitanjima koja su ih pratila. Prilikom njihovog predstavljanja trudilo se da se ukaže na njihovu višeslojnost, uz obraćanje posebne pažnje na pitanja koja do sada nisu bila predmet naučnih analiza. Kao rezultat toga pojavile su se brojne

i zanimljive teme od kojih deo signalizira potrebu daljih istraživanja.

Monografija ima predmetno-hronološki raspored i sastoji se od tri tematska bloka. Prvi, naslovljen *Na polju diplomatije*, obuhvata devet tekstova posvećenih raznim aspektima diplomatije u poljsko-jugoslovenskim odnosima u 20. veku. Otvara ga članak Bartoša Ružaneka (Univerzitet Kazimira Velikog – UKV) koji uvodi čitaoca u tajne poljsko-jugoslovenske diplomatije. Autor je u njemu predstavio proces uspostavljanja diplomatskih odnosa između Poljske i Jugoslavije 1919. i 1945. godine. Zahvaljujući pravnim osnovama, među njima i pravu legacije, u obe zemlje su počela da funkcionišu diplomatska predstavništva. Istoriju prvog poljskog počasnog konzulata na teritoriji Bosne i Hercegovine, osnovanog u septembru 1919. godine, opisao je Tomaš Jacek Lis (Univerzitet Nikole Kopernika – UNK). Glavni zadatak tog predstavništva je bilo organizovanje i sprovođenje efikasne repatrijacije Poljaka koji su želeli da napuste teritoriju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS). Važnu ulogu u poljsko-jugoslovenskim odnosima imale su diplomatske posete na najvišem nivou. One nisu bile česte, zato pažnju zavređuje tekst Pjotra Goldina (Univerzitet Adama Mickijeviča – UAM) u kojem je autor predstavio odjeke u štampi boravka šefa jugoslovenske diplomatije, ministra spoljnih poslova Vojislava Marinkovića, u Poljskoj 1931. godine. Međunarodni ugovori su determinisali formalno-pravne kontakte između Poljske i Jugoslavije. Na tom polju važnu ulogu je imao parlament Druge republike Poljske. Ta tematika je postala predmet razmatranja Zdislava Bjeganjskog (UKV). Zatim, Ratomir Milikić (Institut za savremenu istoriju – ISI) opisao je odnos jugoslovenske izbegličke vlade prema poljsko-sovjetskom konfliktu 1943–1945. Naredna četiri članka se odnose na razdoblje kada su Poljska i Jugoslavija bile pristalice izgradnje nove države zasnovane na socijalističkom uređenju. Ličnosti jugoslovenskih ambasadora u Poljskoj u vremenu 1945–1970, po principu zbirnog portreta, predstavio je Pavel Vavrišuk (UKV). Veoma važno mesto u odnosima Varšava–Beograd imao je dolazak jugoslovenske delegacije na pogrebne svečanosti Boleslava Bje-ruta. Njen boravak u svetlu izveštaja opšte-poljske i regionalne štampe predstavio je Marek Zjelinjski (UKV). Ulogu filma u poljsko-